

Корівчак Л. Ідейно-тематична спорідненість творів Г.Сковороди та М.Чернявського // Українська література в загальноєвропейському контексті: Збірник наукових праць. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Випуск 1. – С.156-164

Корівчак Л.Д.

кандидат філологічних наук, доцент
Херсонський державний університет

ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ ТВОРІВ Г.СКОВОРОДИ ТА М. ЧЕРНЯВСЬКОГО

Григорій Сковорода, як символ свободи, духовності українського народу, надихав письменників різних епох. У доробку М.Чернявського простежуємо пантеїстичні мотиви, ідеї гуманізму, «сродної праці», що перегукуються з філософськими постулатами українського митця ХУІІІ ст.

Ключові слова: духовність, символ, сад, дорога, природа, пісня.

Суспільно-культурні зміни, які відбулися у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і «формували ту актуальну проблематику, яка поставила перед літературою філософські запити та завдання. ... Тих же митців, яким притаманний був філософський тип мислення ... цей час остаточно сформулював як поетів філософських» [12, с. 87]. Такий саме вплив філософії і позначився на творчості М.Чернявського.

Беручи активну участь у літературно-громадському житті країни, поет знайомився як з вітчизняними, так і з зарубіжними філософськими теоріями.

Так, М.Плевако характеризує творчість М.Чернявського як вираження «власне письменницького я», що спрямоване на пошуки «гармонії буття»: «І вся літературна діяльність його – то є оте» [8, с. 240-241]. Б.Кравців так характеризував філософську позицію поета: «Світогляд його наскрізь ідеалістичний, без будь-якої осуги модного в той час позитивізму і матеріалізму» [3, с. 448]. Т.Громова і Н.Чухонцева зазначають: «...Чернявський захоплювався то революційно-демократичними та

народницькими ідеями, то толстовством, то іншими новітніми і давніми філософськими вченнями. Притаманний неоромантичному світовідчуттю максималізм поєднувався у його душі з «толстовським» неприйняттям насильства як засобу «вдосконалення» суспільства» [2, с. 3]. На думку І.Немченка, «вже ранні вірші М.Чернявського свідчать про його нахил до щирої сповідальності, осмислення свого духовного світу і людського ества взагалі, пошуків відповідей на найнесподіваніші питання, які ставить життя» [6, с. 7].

У літературознавстві на сьогодні немає окремого дослідження, присвяченого суголосності філософських позицій Г.Сковороди і М.Чернявського. Критики, характеризуючи творчість поета-модерніста загалом, звертали увагу на тотожність філософських питань у його віршах з провідними європейськими ідеями, що були популярними на початку ХХ століття в Україні: праці Ф.Ніцше, А.Шопенгауера, Г.Спенсера, З.Фрейда.

Сам М.Чернявський, порівнюючи свої погляди зі світоглядом Б.Грінченка, стверджував: «Коли мою позицію можна було назвати спіритуалістичною, то його – матеріалістичною», «Я не вважав себе й не вважаю за містика в звичайному значінні цього слова, а почуваю себе скоріше справжнім реалістом. Але почуття начала містичного не чужі душі моїй...» [13, с. 327].

Соціальні зміни кінця ХІХ – початку ХХ століття, орієнтація на оновлення в усіх сферах життя сприяють тому, що індивід почуває себе розгубленим, неадаптованим до нових умов. Кризові моменти духовного світу інтелігента початку ХХ ст. дослідив М.Чернявський.

У розробці проблем духовності людини поет продовжує традиції Г.Сковороди. У вірші «Остав, о дух мой, вскоре все земляные места!» мандрівний філософ ставив духовність людини вище всіх потреб:

Душа наша телесным не может довольна быть;

Она только небесным горит скуку насытить.

Как поток к морю скор, так сталь к магниту прядет,

Пламень дрожит до гор, так дух наш к богу взор рвет [11, с. 35].

Г.Сковорода протиставляє внутрішній світ людини мирській суєті. Згідно з позицією митця вищу духовність людина черпає поза земним буттям. Небо постає для філософа символом чистоти й краси.

Зоряні простори у віршах М.Чернявського є утіленням ідеального життя. Як стверджує С.Кримський, «Пошук неба має принциповий, навіть надрелігійний смисл. Адже людина не може жити тільки відносним, плінним, усім тим, що має минати, заперечуватись, гинути.... Життя людини потребує того, що вважається (хай у певних історичних межах) абсолютним, здатним виходити за обрії швидкоплинного буття» [4, с. 75].

Почуття вічності небесного світу спрямовують ліричного героя М.Чернявського до узагальнень. У поезії «О, небо ясне! Під тобою...» відтворено контраст земного і небесного просторів.

О, небо ясне! Під тобою
Так важко жити на землі –
Повитім мрякою і млою,
Оцім старому кораблі! [14, с. 10]

Ліричний герой М.Чернявського відчуває світ вразливіше, повніше, ніж це може зробити буденна людина, і це спричиняє розлад із оточенням. Як і герой Сковороди, він не переймається матеріальними благами, відчуває свою вищість над міщанськими запитами більшості у суспільстві. Самотність є тією неодмінною рисою, що допомагає досягти гармонії суб'єкта зі своїм внутрішнім «я».

Процес пізнання природи, за Г.Сковородою, сприяє розкриттю в людині її моральних якостей. Слідуючи поглядам Г.Сковороди, М.Чернявський найповніше в своїй ліриці розробляє три образи природи: моря, степу, неба. Таким чином поет намагається охопити всі частини Всесвіту (вода, земля, небо), щоб повніше розкрити процес пізнання світу ліричним «я». Кожна з цих стихій навіює героєві почуття впевненості в собі, внутрішньої сили, а отже, розкриває в ньому «живого бога». Г.Сковорода

писав: «Хіба можеш відшукати рай поза Богом, а Бога поза душею твоєю? Щастя твоє і мир твій, і рай твій, і Бог твій всередині тебе... З природою жити і з Богом бути є теж саме...» [11, с. 421]. Отже, у поглядах Г.Сковороди, які прийняв і продовжив М.Чернявський, духовне і божественне постають як єдине ціле.

Характеризуючи значення пантеїстичних образів природи для модерних поетів, Л.Петрухіна зазначає: «Такі образи природи мали б виконувати терапевтичну роль, гоїти душевні рани поетів, знімати з них тягар і біль роздвоєності в собі. Насамперед це виражалось у трактуванні світу натури і світу людини як рівних собі, як явищ того самого роду, залежних від тих самих чинників, тих самих прав, але не в дусі дарвіністського натуралізму, а в дусі поетичного пантеїзму» [7, с. 173]. У віршах М.Чернявського «Благословляю вас, ліси і гори...», «Шумлять шовки зелених нив...», «Шумлять, натягнені мов струни...», «Як люблю піти весною...» простежуємо пантеїстичний характер його лірики.

У поезії «Шумлять шовки зелених нив...» автор зобразив картину гармонії ліричного героя з природою:

Стою – і все мені мов сниться:

І степ, і хмари ці, й я сам...

І я не знаю, що твориться:

Чи в храмі я?... Чи сам я храм?... [15, с. 358]

У поезії «Чим довше я живу на світі» поет відтворив роздуми ліричного героя над одвічним питанням людства: «Хто я такий і звідки я?». Відповідь на це питання приходить до суб'єкта поступово, з досвідом. За спостереженнями митця, природа і людина постають як одне ціле.

Природа й я – то є те саме:

Вона в мені і я у ній [15, с. 34].

М.Чернявський стверджує думку про вічність природи, яка не вмирає, а тільки переходить в інші форми згідно з теорією циклічності буття. Основне призначення поета він бачить в тому, щоб увіковічнити і відтворити ці зміни.

Переживання суб'єкта М.Чернявського щодо сенсу життя суголосні з почуттями героя лірики Г.Сковороди. У таких поезіях українського філософа, як «Не пойду в город богатый. Я буду на полях жить...», «Ах поля, поля зелены...», природа є не лише єдиним місцем утіхи, порятунку ліричного героя, а й сприяє духовному вдосконаленню людини. За філософією Г.Сковороди, природа постає єдиним і первинним началом всього суцього: «Вона називається натурою тому, що все, що виникає назовні чи народжується від таємних необмежених нею надр, як від всезагальної матері чрева, має миттєве своє начало. А оскільки ця мати, народжуючи, ні від кого не приймає, але сама собою народжує, називається і батьком, і началом, який не має ні початку, ні кінця, не залежить ні від місця, ні від часу» [11, с. 329].

Процес самопізнання, який Г.Сковорода вважав необхідним для розкриття внутрішнього світу людини, у ліриці М.Чернявського відтворює складний шлях еволюції його ліричного «я». Ліричний герой поета постійно досліджує своє внутрішнє «я», інколи навіть випробовуючи його.

Образ саду, що своїм корінням тяжіє до біблійної символіки, був домінантним у творчості Г.Сковороди. Часто сад в українського філософа асоціюється з душевним спокоєм, гармонією. Л.Сазонова, визначаючи жанрово-тематичну специфіку збірки українського філософа, зауважує: «Сад божественних пісень» – поетична медитація, пов'язана з темою життя людського духу. В ній закономірно з'являється віддавна відоме літературі символічне уподібнення душі саду, квітів і плодів – духовним цінностям» [10, с.102].

У третій пісні «Саду...» Г.Сковорода розробив образний ряд рай – сад – душа:

Щаслив тот и без утех, кто победил смертный грех.

Душа его – божій град, душа его – божій сад.

Всегда сей сад дает цветы, всегда сей сад дает плоды,

Всегда весною там цветет, и лист его не падет [11, с.36].

Втіленням ідеального у ліриці М.Чернявського також виступає образ саду. У поезії «Був у мене сад таємний...», за спостереженням Л.Голомб, «... образ таємного саду втілює душевний спокій, щастя, злагоду з собою. Об'єктивізуючи в цьому образі мрію про торжество гармонії і краси, М.Чернявський майстерно використовує символіку квітів, дерев, звертається до казкових образів...» [1, с. 78].

У вірші «Море» М.Чернявського образ фантастичного саду на дні моря набуває протилежного значення:

Під поверхом чистим у морі глибокім
Сади позростали замислені темні.
Там скелі повстали і чолом високим
Угору спнялися могутні, таємні [15, с. 261].

Символічна картина людської душі у вірші представлена образами моря і саду, скелі. Морська стихія увиразнює таємничість внутрішнього світу людини, не до кінця його розкритість. Спектр почуттів, що вирують у душі, поет зобразив за допомогою символічних образів саду та скелі. Якщо образ саду – це осередок негативізму в людському характері, то скелі розкривають прагнення людини до вдосконалення, її силу і стійкість.

М.Чернявський, ставлячи ліричного героя в опозицію до суспільства, доводив духовну вищість індивідуума і досліджував протистояння його світові зла. Так він розробляє філософію людини. Позиція письменника близька до філософії Г.Сковороди. Український філософ ХУІІІ століття великого значення надавав питанням самовиховання людини, її внутрішньому світові, розвитку природних здібностей. Але людина у філософії Сковороди, відчуваючи потворність суспільства, намагається уникнути його, а не змінити, не вплинути на нього. Ліричний герой М.Чернявського поступово починає протистояти світу зла.

У поезії «Сором в п'ятьмі духа» М.Чернявський відтворив основні причини і способи подолання духовної кризи ліричного «я». Вже сама назва вірша вказує на стан ліричного героя та є узагальненням його попереднього

життя: «А вини немає / Більше ні на кому, / Як на власній волі, / На собі самому» [15, с. 142].

Страх рішуче змінити своє життя і був причиною пасивності ліричного героя. Символом упевненої життєвої позиції виступає образ дерева, що тягнеться до променів і є антиподом ліричного героя. Риторичний вигук («Годі сумувати / На старій руїні!») вказує на зміну життєвих орієнтирів, на готовність до переходу у нове життя. Бажання піднятися вгору на крилах виражає внутрішній перелом ліричного суб'єкта, перехід до активної життєвої позиції. М.Чернявський розробляє цей мотив у душі неоромантиків. Мотив польоту вгору служить поетові для розкриття вольового начала, стихійного пориву, внутрішньої краси ліричного героя, що постають як опозиція міщанському оточенню. На відміну від героїв поетів-романтиків, ліричний герой М.Чернявського прагне змінити задушливу дійсність: «І вогнем летючим,/ Хоч на мить єдину,/ Розірву я пільму/ В час свого загибуну» [15, с.143].

Я.Поліщук, аналізуючи домінуючі образи українського модернізму, зазначав: «Апофеозом цієї славної традиції (мандрів) стала діяльність Григорія Сковороди – найвидатнішого українського філософа, котрий обрав мандрівне життя властивою формою втілення власних філософських поглядів» [9, с. 205].

Образ дороги у творчості М.Чернявського увиразнює процес еволюції ліричного героя. У віршах «Останнє прощай», «Шлях», «За роком рік, мов слимаки», «Сніг тане. В тумані дорога», «В далечинь», «Глухою темною стіною» автор використав різні варіанти дороги – це шлях, прослідочок, стежина. Складний процес пошуків ліричним героєм свого призначення в житті, поет відтворив по-різному: темними кольорами на його шляху («Сніг тане. В тумані дорога»), перешкодами (символічний образ круків – «В далечинь»; образ непрохідної стіни – «Глухою темною стіною»).

У вірші «Шлях» спостерігаємо хаотичний і невизначений напрямок дороги: «І несвідомо плину я/ Не знать куди і відкіля,/ На мрійні далі

світові» [15, с. 290]. Образ дороги постає символом долі ліричного героя. Автор акцентує на його пасивності, небажанні кардинально змінювати своє життя.

Іншого функціонального наповнення набуває образ дороги у поезії «Кривавий слід»: «І бачив слід я в тій пустині. / Він тягсь кривавим ланцюгом» [15, с. 125]. Символізуючи внутрішній світ ліричного героя («І був то слід душі моєї...»), цей образ, що увиразнюється епітетом «кривавий», розкриває страждання, великий біль, який довелося пережити ліричному героєві.

В українській ліриці поняття «поезія» і «пісня» ототожнювалися від епохи Бароко. Яскравим прикладом цього є збірка Г.Сковороди «Сад божественних пісень». У віршах модерністів духовна гармонія осягається в пісні, через неї митці намагаються впливати на суспільство. Образ пісні в українській поезії початку ХХ ст. постає проекцією душі автора, виражає порив його до ідеалу.

Пісня як інваріант слова – ключовий образ у ліриці М.Чернявського. У вірші «Мій спів» митець розробив поліфункціональний образ пісні.

Все, чим душа переболіла,
Усе, що в серці накіпіло,
Всю душу змучену мою
В свої пісні я увіллю [15, с. 92].

Пісня – це проекція душі авто героя. Вона дає ліричному героєві розраду, породжує енергію, волю до життя.

У повісті «Душа поета» М.Чернявський використав мотив «сродної праці» Г.Сковороди. Письменник розкрив драматизм людини, яка працює не за покликанням. У творі праця стає єдиним порятунком для головного героя в його душевних ваганнях. В образі Рафаловича М.Чернявський відтворив тип молодого людини, що стала жертвою політики. «Високі думки» й «великі почуття» Рафаловича-поета стають несумісними з працею Рафаловича-ветеринара, що призводить до депресії героя.

Вірш «Піднявся дух з глибин безодні...» є своєрідним гімном людській праці. Побудована поезія у формі суду Всевишнього над своїм створінням – людиною. Найбільшим злом у людині М.Чернявський вважає її «гординю, звірячий норів і звичай» [15, с. 363]. Саме ці вади, на думку поета, перетворили світ на пустку. Лише праця врятує людину від гніву найвищого суду.

І плакав сам суддя незмінний
Над тим, чий вік – одвічний труд,
І омивав у громовинній
Купелі весь наземний бруд [15, с. 364].

У посланні «Товаришеві» М.Чернявський висловлює думку про працю як єдиний сенс життя людини. Заклик «Не журишь, не тужи.../ А до праці повстань, / Себе там покажи» [15, с. 60] розкриває активну життєву позицію поета, його оптимізм.

Світогляд М.Чернявського формувався під впливом популярних на початку ХХ ст. світових теорій, а також на філософії Г.Сковороди, і має ідеалістичний характер. В основі поглядів письменника, як і старшого наставника, перебуває духовне вдосконалення людини. Український філософ ХУІІ ст. і представник раннього українського модернізму розробили шляхи подолання духовної кризи людини. Досягнення індивідом гармонії буття обидва письменника вбачають через єдність з природою, сповідування моральних якостей, працю за покликанням.

Література

1. Голомб Л. Творча індивідуальність Миколи Чернявського як поета-лірика / Лідія Голомб // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – Ужгород, 2004. – Вип. 9. – С. 66 – 73.
2. Громова Т. М. До питання про еволюцію світогляду і творчого методу Миколи Чернявського / Т. М. Громова, Н. Д. Чухонцева // Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог : тези доповідей

- наукової конференції (присвяченій 125-річчю від дня народження Миколи Федоровича Чернявського). – Херсон : ХОБГ, 1993. – С. 3– 4.
3. Кравців Б. Бій за Миколу Чернявського / Кравців Б. // Кравців Б. Зібрані твори : У 3 т. Упор. Б. Бойчука. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 3. – С. 444 – 462.
 4. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник НАН України. – 1998. – № 7– 8. – С. 74 – 87.
 5. Немченко І. «А мій дух – він буде жити...» (Земні і небесні терени поета-філософа Миколи Чернявського) / Іван Немченко // Микола Чернявський: Бібліографічні нариси. – Херсон : ХОУНБГ, 1998. – С. 5 – 17.
 6. Немченко І. Будівничий вільної України / Іван Немченко // Слово і час. – 1993. – № 1. – С. 21 – 25.
 7. Петрухіна Л. Е. Образи природи як стани екзистенції у поезії (теоретичний аспект): дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.05. / Петрухіна Людмила Едуардівна – Львів, 2000. – 194 с.
 8. Плевако М. Микола Чернявський (В тридцятилітній ювілей його літературної діяльності (1885-1925) / М. Плевако // Червоний шлях. – 1925. – № 11 – 12. – С.237 – 267.
 9. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене / Поліщук Я. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
 10. Сазонова Л. І. Жанр «вертоградів» у східнослов'янському літературному барокко / Л. І. Сазонова // Українське літературне барокко: зб. наук. праць/ відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
 11. Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. / Сковорода Г. С. / [Вступ. стаття, упоряд. і прим. І.В.Іванько; Ред. тому В. І. Шинкарук] – К. : Наукова думка, 1983. – 544 с.
 12. Соловей Е. С. Поезія пізнання : Філософська лірика в сучасній літературі / Е.С. Соловей – К. : Дніпро, 1991. – 271с.

13. Чернявський М. Кедр Ливана : Спогади про Б. Грінченка / М. Чернявський – Херсон : Вид-во Кооперат. т-ва «Укр. Книгарня», 1920. – 36 с.
14. Чернявський М. Твори : У 10 т. / М. Чернявський – Харків : Рух, 1930. – Т.9. У зеніті (1897–1914). Поезії. – 270 с.
15. Чернявський М. Твори : У 2 т. / М. Чернявський – К. : Дніпро, 1966. – Т. 1. Оригінальні поезії. Переклади. – 514 с.